

Särtryck ur

ELBOGEN

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS
ÅRSSKRIFT
2014

Bidrag till tryckningen av denna skrift har lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Omslagsbild: Adolf Anderberg på besök hos Gustaf Rydberg på Marietorp en stilla kväll i början av 1930-talet. – Foto: Otto Ohm. Malmö Museer, s 80.

Ansvarig utgivare: Malmö Kulturhistoriska Förening

Redaktion: Rita Rohlin, Stefan Ersgård, Martina Björk, Kerstin Martinsdotter, Anders Reisnert

©Artikelförfattarna och Malmö Kulturhistoriska Förening
Författarna är ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Formgivning: Rita Rohlin och Annette Ohlsson

Tryckeri: CA Andersson, Malmö

Malmö 2015

ISSN 1 102-2892

Asta Nielsen

– Malmöbo som blev megastjärna

AV BERTIL LUNDAHL

Idag är det inte så många som vet vem Asta Nielsen var. Men för hundra år sedan fanns det Asta Nielsen-parfym, Asta Nielsen-creme och Asta Nielsen-smörrebröd i Berlin. I Budapest uppkallade man kotletter efter henne (även om hon tyckte att det fanns gränser för hur magra kotletter borde få vara) och i Melbourne fanns

Fig. 1. Asta Niensens födelsehus på Gammel Kongevej 9. Över den vita porten i mitten finns en minnestavla. – Foto: Bertil Lundahl.

”kvarnhjulsstora hattar med en hel strutsfarm på” à la Asta Nielsen. Modejournaler i San Fransisco kunde handla om Asta Niensens frisyrier och i Nagasaki kunde man se Asta Nielsen-plakat. Eftersom hon rökte fanns det i Tyskland ett cigarettmärke som hette Asta och i brist på kyssar från den riktiga Asta kunde man föra sina läppar till munspelet Asta. För tyskarna var hon kort och gott ”Die Asta”, därför kunde man stöta på exempelmeningen ”Haben Sie die Asta gesehen?” [Har Ni sett Asta?] i en tysk grammatik.¹

Asta Nielsen föddes den 11 september 1881 fem trappor upp på Gammel Kongevej 9 i Köpenhamn. Huset står fortfarande kvar och över porten finns idag en minnestavla, där hon kallas ”Danmarks första stumfilmsstjärna”.

Familjen levde under mycket knappa omständigheter när hon föddes. Fadern Jens Christian Nielsen var arbetslös. Han hade, enligt hennes memoarer *Den tiende muse*, skadat ryggen vid en olycka på en byggarbetsplats, något som gjorde honom

Fig. 2. Minnestavlan över porten till födelsehuset. – Foto: Bertil Lundahl.

delvis invalidiserad. Modern Ida Frederikke Petersens inkomster från trappstädning räckte dåligt till, så allt man ägde som kunde belånas gick till pantbanken.

Flytten till Malmö

Lyckligtvis hade modern en bror som var förman på Malmö stora ångkvarn och tack vare honom fick fadern 1883 anställning som kvarnarbetare där. I Asta Niensens memoarer sägs att hon var ett och ett halvt år när hon flyttade till Malmö, men enligt Caroli församlings inflyttningslängd skrevs familjen in den 10 november, vilket alltså betyder att hon redan fyllt två år.² Med var också den älskade storasystern Johanne, som var fyra och ett halvt år äldre och som kom att bli ett stort stöd för lillasystern genom livet.

I nästan sju år kom familjen att stanna i Malmö, en tid som enligt memoarerna nog var den lyckligaste föräldrarna upplevde och som också framstår som den bästa delen av hennes egen barndom. Hennes syster både började och avslutade sin skolgång i Malmö, hon konfirmerades här och själv genomgick Asta sina tre första skolår ”på flytande skånska”. Till skillnad från modern, som aldrig helt kunde försona sig med något som låg utanför Köpenhamn, så tyckte fadern om staden och människorna och ”vi barn var med hela vår själ svenska”.³

Även långt efter att familjen flyttat tillbaka till Köpenhamn talade systrarna som regel svenska med varandra när modern inte hörde det. Det blev ett sätt

Fig. 3. Familjen Nielsen under Malmötiden. – Foto: Otto Petterssons Fotografiska Atelier. Det Danske Filminstituts arkiv.

att markera avstånd till hennes stundtals brutala härskarmetoder.⁴ För i hemmet godtog modern även under Malmötiden endast att man använde danska, vilket förstås visade sig vara en fördel efter flytten tillbaka till Köpenhamn 1890.

Tuppen på Mårtensgatan

Den första tiden i Malmö bodde familjen en trappa upp i ett gårdshus på Mårtensgatan 8.⁵ På gården framför huset höll hyresvärden ett tjogtal hönor, som anfördes av en viktig, spräcklig tupp. För lilla Asta tedde den sig stor som en struts. Hon berättar om när hon satte sig på stentrappan utanför huset med en stor smörgås med farinsocker på: ”Knappt hade jag satt mig tillrätta på trappsteget och börjat slicka på sockersmörgåsen förrän tuppen, oavsett var den befann sig på gården, vände sina gula ögon inkvisitoriskt mot mig, reste kammen lodrätt i vädret och kacklande med hela hönsflocken bakom sig rusade mot mig som ledaren för ett regemente soldater på offensiven, högg maten ur handen på mig och lät haremet störta sig över den, medan han själv utan att röra ens en smula, segerstolt spankulerade fram och tillbaka framför mig mellan de glupska fruarna med den avskyvärda näbben vänd mot mig som vapnet i en fångvaktares hand.

Jag satt alldeles förlamad av rädsla under dess despoti, och först när varenda smula var borta och hönsen sökte efter nya matställen, sprang den plötsligt bort, varvid jag fick kraft och mod till att börja tjuta, vilket inte upphörde förrän mor rusade ner för trappan för hämta upp mig till ett kok stryk, vars hetta inte lämnade något övrigt att önska, upprörd som hon var över att ha blivit störd i sitt arbete.”⁶

Ostindiefararegatan och Vestra skolan

Så småningom slapp Asta ifrån den kaxiga tuppen när familjen på hösten 1885 flyttade till ett annat gårdshus, denna gång på Ostindiefarargatan 40.⁷ Här fick hon i stället sällskap av kackerlackor, som det vimlade av mellan golvbräderna. Ett traumatiskt minne härifrån var när hon blev inlåst av grannens barn i ett rum hemma hos dem med en bild föreställande Salomos dom, som de visste att hon var livrädd för. Bilden visade en jättestor halvnaken man som höll ett barn i sin utsträckta hand. Barnet hängde upp-och-ner i ett ben och i mannens andra hand höll han ett svärd, beredd att klyva barnet mitt itu om Salomo gav klartecken för detta. Asta blev vettskrämd och drabbades av panik innan hon släpptes ut. I flera dagar efter händelsen låg hon till sängs med feber innan hon repade sig.⁸

På Ostindiefarargatan låg också Vestra skolan, som uppförts 1883 på platsen för en tidigare skola, Stora fattigskolan, och ett fattighus. Till skillnad från Asta Nielsens bostäder under Malmötiden, som sedan länge alla är rivna, finns skolan kvar, även

Fig. 4. Västra skolan på Gamla väster, där Asta Nielsen skrevs in som elev hösten 1887. – Foto: Bertil Lundahl.

om det bara är ”skalet” av den som återstår efter alla ombyggnader.⁹ Här påbörjade hon sin skolgång, men enligt *Inskriftningsbok för Westra skolan Vt 1880–1895* 27/8, som hon skrevs in i höstterminen 1887, bodde familjen då på Stora Humlegatan 16, dit familjen flyttat någon gång kring månadsskiftet oktober-november 1886.¹⁰ I sina memoarer ger hon en levande bild av hur det kunde gå till i den tidens skola:

”Vår klasslärarinna, en liten spinkig person insnörd i en hög korsett, med ett spetsigt, slutet, blekgult allt för tidigt äppelrynkigt ansikte under ett kortklippt, burrigt hår, hette fröken Villmann. Den mest fruktade timmen hos henne var skrivtimmen. Medan vi krumryggade svettades över våra skrivövningar, kände vi hur hon oupphörligen böjde sig över oss för att med sina små, skarpa ögon bakom lornjetterna kontrollera vårt arbete. Oavbrutet rörde hon sig fram och tillbaka mellan skolbänkarnas rader, vippande med en linjal i den högra handen beredd att slå ner på sitt byte. Då och då blev hon stående länge vid ett offer som hon sökt ut och ju längre hon stod, ju mer darrade de små smutsiga händerna med de avbitna naglarna på pappret, väl vetande att en katastrof närmade sig. Den oundvikliga bläckfläcken föll och i samma ögonblick ven linjalen blixtnabbt med den skarpa sidan ner mot de små fingrarna. Då detta en dag hade hänt mig och jag kom hem från skolan med en blodröd, svullen strimma över tre av fingrarna, beslöt min mor

sig för att ta saken i egna händer, något som det för övrigt behövdes långt mindre för än det som hänt. Jag bad henne låta bli, men till ingen nytta, för nog kunde hon banka oss själv så vår rygg bar märken efter det, men hon tålde inte att någon annan rörde oss, inte ens min far, som för övrigt heller aldrig kände behov av det.

Nästa dag mitt under skoltimmen går klassrumsdörren upp, som brukligt var för vi alla 24 upp i ett huj som när ett regemente exercerar. Den häpna fröken Villmann ser en kraftig kvinna, med en min som bär alla tecken på att vara uppretad, styra fram mot den upphöjda kateder där hon befann sig. Mitt hjärta sjönk som en sten vid min mors plötsliga uppdykande. I klassen kunde man höra en nål falla till golvet, så tyst av spänning blev det. Mors respektlösa hand placeras på katederns ljusgula trä så att fröken Villmanns lorjnetter darrar. ”Om du din gamla, gulvissna uggla”, varnar min mor med sammanbiten röst, ”en gång till vågar röra Asta, så ska jag komma hit och vrida om getingmidjan på dig. Vad inbillar en sådan svensk myggdjäväl sig? En gång till, säger jag, och hon skelat för sista gången genom pingsenixerna!” Med en uppmuntrande nick till oss ungar lämnade hon segerstolt rummet utan vidare kommentar och stängde dörren hårt efter sig.

Vi stod alla andlösa. Vad nu? Fröken Villmann såg nästan ut att svimma, men samlade sig dock så mycket att hon skyndsamt kunde lämna klassen, förmodligen för att avge rapport om det som hänt till inspektören. Knappt var hon utanför dörren förrän ett infernaliskt spektakel bröt ut. Töserna skrek av begeistring, de gol som tappar, dansade på borden, klappade i händerna och upprepade ”Myggdjäväl” i alla tonarter, hoppade upp på katedern och svingade den beryktade linjalen, omfamnade mig och snurrade mig runt. För en stund var jag klassens lysande medelpunkt, men utan dess segerglädje. Jag fruktade allaredan fröken Villmanns hämnd efter mors koncentrerade uppträdande. Den uteblev emellertid. Hon rörde mig aldrig mer, och mina kamrater påstod att agan med linjalen avtog påtagligt både i antal och styrka efter denna minnesrika dag.¹¹

Stora Humlegatan

Så småningom fick Asta flytta till en annan skola närmare hemmet på Stora Humlegatan och där fick hon en mycket snällare fröken.¹² Hennes far hade nu blivit befordrad till förman på magasinen i hörnet av Östergatan och Humlegatan, vilket innebar ett ekonomiskt lyft för familjen. Efter att ha bott en tid i nr 16 på den östra sidan av gatan flyttade familjen 1887 över till ett litet gult gathus på den västra sidan med adress Stora Humlegatan 11.¹³ Huset innehöll tre rum, av vilka det ena låg mot gatan, en tidigare okänd lyx för familjen, och faderns inkomster var nu så stora att modern inte längre behövde lappa säckar, som hon tidigare gjort för att dryga ut ekonomin.

*Fig. 5. Humlegatan som den såg ut från Nya Grönegatan ungefär vid den tidpunkt då Asta Nielsen bodde här. Familjen bodde först i det femte huset på gatans högra (östra) sida, sedan i det tredje på vänster sida. – Foto: från Malmö Museers fotosamlingar.
Bilder på gatan, inklusive de två nämnda husen, från mitten av 1960-talet är tagna av Åke Jörleby strax innan rivningarna tog fart. Finns på: www.mittiseklet.com/jorleby/000529cahumleg.asp*

Fig. 6. Humlegatan sedd från Grönegatan idag. – Foto: Bertil Lundabl.

Stora Humlegatan var vid den här tiden känt som Malmös främsta prostitutionsstråk, kanske på grund av närheten till husarerna vid Drottningtorget. När Frithiof Nilssons Piraten beskriver stämningen på Hotell Horn i *Bock i örtagård* heter det bland annat: ”Samtalen rörde sig mest om världsliga ting, om kor och svin och väderleksutsikter, om priset på flickor i Humlegatan.”¹⁴

Dessa flickor kallades i folkmun på grund av gatans namn för ”humlor”. I *Det försvunna Malmö* skrivs det om ”herrarna som spatserade på den östra trottoaren för att ha bästa blickfång över vad som utbjöds i bottenvåningarnas fönster utmed den västra husraden. Dessa flickor, som intet annat hade att leva av, var knappast av någon vildsint natur. Trasiga människoöden i en hård värld. Ett ögonvittne berättar utifrån vad hennes barnaögon en gång såg:

’De var snälla, flickorna. Jag brukade få springa och köpa tidningar åt dem, och då fick jag alltid några öre i dricks som kom väl till pass eftersom vi var så fattiga. Vi hade ju inte råd till några leksaker heller, men en sak minns jag som vi tyckte det var roligt att leka med, och som det fanns i överflöd på Humlegatan: champagnekorkar!’¹⁵

Vänskapen med Lotten och Mathilda

Det var just en av dessa flickor som kom att ge den lilla Asta och hennes syster en inblick i en helt annan värld än den de var vana vid. I memoarerna berättar hon utförligt om Lotten och hennes väninna Mathilda:

”I samma gata som vi bodde en fröken Charlotte Carlsson, som jag skulle komma att tycka mycket om. Trots att hon av allt att döma inte hade något arbete måste hennes inkomster ha varit betryggande, för hon låg större delen av dagen i sängen i något skärt med spetsar och rökte cigaretter. När jag någon gång såg henne på benen, var hon iförd eleganta klänningar med stor moarérossett ner över en fyllig rundning, eller kanske var det turnyr, och flera diamantbroscher samtidigt på barmen, som gungade lite ansträngt över korsettens pansar. Hon haltade svagt, vilket jag tyckte ökade hennes charm.

Hon hade tidigare bott i den lägenhet, som vi nu kunde kalla vår, men tack vare en snäll ”farbror” kunde hon byta den mot en elegantare närmare huvudgatan.¹⁶ Johanne och jag tjänade ofta en extra slant genom att springa ärenden i stan åt henne. På det sättet fick Lotten, som vi skulle komma att kalla henne, nys om att min syster var duktig på handarbeten. Hon beställde därför virkade lappar till soffa och stolar av Johanne, som arbetade rasande flitigt och därmed fick pengar till sparbössan, som tömdes till jul och vid andra festliga tillfällen. Vi själva kunde inte lägga undan något, eftersom våra fickpengar bestod av en tvåöring var söndag, förvisso växlade vi den och köpte för ett öre åt gången, men det var liksom svårt att samla kapital, även om vi ofta funderade på det.

Jag älskade att besöka Lotten och hon uppskattade att jag kom. Jag kände ett sant välbefinnande av att vara i hennes rum, som doftade av söt parfym, punsch och tobak. Möblerna var överdragna med röd plysch och kantade av tunga fransar, en golvlampa med näckrosor i naturalistiska färger slingrande runt foten beslöjades av en gul sidenskärm, och mitt i all denna härlighet låg hon själv i en låg bred säng, strålande vacker med röda läppar halvt öppna över ett pärlband av blåvita tänder. Håret var högt uppsatt med celluloidkammar i stil med små spanska kammar med genomskinliga kulor på översta kanten, och över henne svävade en röd hänglampa, som jag dock aldrig såg kasta sitt sken över hennes person. Det var inte heller nödvändigt för mig, jag fann henne gudomlig där hon låg i allt det skära urtvättade, med de runda vita armarna lojt vilande över huvudet på det spetsrika örngottet. Då och då sträckte hon ut en stor juvelprydd hand för att slå av cigarettaska i ett aphuvad av porslin, eller för att leta efter en liten makron, som det alltid fanns fullt av i en nysilverskål på ett lågt, turkiskt bord med pärlemorinläggning, vilket för mig tedde sig som ett koncentrat av all världens lyx.

...När jag kom med ett eller annat till henne, bad hon mig som regel att stanna, vilket jag mer än gärna gjorde. Inte för att hon egentligen underhöll sig med mig, men hon njöt lika starkt som jag av att jag pysslade i rummet kring henne, jag klinkade på pianot, på vars tangenter det ofta låg cigarettfimpar, och när det inte roade mig längre byggde jag om bland de många brokiga soffkuddarna eller flyttade omkring tygrosorna i vaserna. En gitarr hängde på väggen, den hade bara två strängar, men ur dess buk stack det i gengäld ut två vita och en ljusröd krysanthemum av papper.

...En dag när jag kom till henne för att överlämna ett av min systems färdiga handarbeten hörde jag sång och gitarrspel inifrån sovrummet. När jag kom in där, låg Lotten som vanligt i sängen och rökte medan hon lyssnade på en äldre smutsig kvinna som satt i soffan och sjöng för full hals till eget gitarrackompanjemang. Ett kolsvart vattenkammat hår hängde i tovor ner över pannan och ena kinden och gav hennes halvgamla, slitna ansikte ett hafsigt drag, som underströks av några obestämda bruna fläckar under näsan som visade sig vara snus. Från den ena skuldran gled en liten svart sjal längre och längre ner över armen, som med glöd bearbetade gitarrsträngarna, för att slutligen hamna nere på golvet. Kvinnan var helt inriktad på sin sång, som fortfarande hade två verser kvar, som hon med sprucken röst och något tandlös mun fullföljde med gott humör.

Jag blev tyst stående vid dörren och lyssnade. Lotten hade inte märkt att jag kommit utan låg och lyssnade roat på sångtexten, som beskrev en kvinna vars sångarglädje inget kunde stoppa, inte ens ett söndersprängt vattenrör i vars våta strålar nämnda kvinna dansade runt och sjöng med obrutet humör några verser vars omkväde var ”Pillepim, pillepom, pillepullala!”

Lotten skrattade högt och ett snyggt grepp om strängarna antydde att visan

var slut. Kvinnan strök nu bort tovarna från ansiktet, plockade upp sjalen från golvet och tog upp en dosa ur fickan, slog ett rutinerat slag på den så att den flög upp och tog sig en pris snus. Jag fick nu veta att hon hette Mathilda, även kallad öländningen. Hon var gift, sade hon då, med en liten, stillsam man som var något vid järnvägen, men hjälpte för övrigt själv till genom att sy handskar. Egentligen hette hon som gift Jönsson, men hon kallades aldrig för annat än Mathilda, förnamn var överhuvudtaget det gängse i Lottens bekantskapskrets. Mathilda visade sig vara ett hjärtegott fruntimmer, bara med en för stor böjelse för sång och klang och kaffe med punsch och alltför liten kärlek till handskarna. Ett glas ädel caloric stod även denna dag och darrade gyllene framför henne på bordet av valnöt som hade många matta ringar från märkligt många glas.

När jag hade lämnat min systers arbete och försynt skulle till att ge mig av nigande för damerna, så rann Mathildas goda hjärta över, kanske var hon också kaffesugen, för hon ropade: ”Nej, nej mitt barn, gå inte, nu ska vi trevligt, inte sant Lotten?”

Lotten nickade, något hon visserligen hade gjort oavsett vad Mathilda sagt, och Mathilda flög bort och öppnade dörren till köket, varifrån man hela tiden hade hört klirrandet från glas som diskades.

”Kom Maja”, ropade hon ut, ”nu ska här bli kalas”. Och in trädde förmiddagshjälpen som torkade sina våta händer på en disktrasa och fick order att sätta på kaffepannan. Jag blev skickad att hämta kakor, och snart satt Mathilda, Maja och jag bänkade runt bordet med det ångande kaffet, mjuka kakor med socker och en hel liter caloric, medan Lotten fick sin portion borta på det turkiska pärlemorinlagda. Det blev en obeskrivligt härlig dag. Jag fick lov av Mathilda att smaka den söta punschen, förmiddagshjälpen avnjöt en stor cigarr och drack kaffe från fatet, Mathilda grep i en paus åter gitarren efter att ha fört upp en pris i näsan och av gammal vana borstat rent bröstet med handen. Aldrig har jag upplevt något så festligt, trevnaden bredde ut sig över alla; Lotten höll nästan på att somna i spetsarna, Maja såg dimmig ut, kanske var det cigarröken som gjorde det, Mathilda var upptagen med sång, spel och punsch, de sköna timmarna rann iväg, jag hade helt glömt bort att mor väntade på mig.

Plötsligt segnar jag ner från stolen, lugnt och saligt, och bryter min kam i fallet. Först nu kommer man till insikt om att jag obemärkt gjort för flitigt bruk av Mathildas ”Håll till godo mitt barn”, jag ligger dödfull på golvet till Lottens förtvivlan.

Hon hoppar upp ur sängen, lägger mig i den, stänker kallt vatten över mitt ansikte och genom en dimma hör jag henne bönfälla mig att inte säga något till min mor. Hon ville ogärna göra avkall på mina små visiter, som, vilket hon en gång anförtrodde mig, fick henne att drömma om att hon var mor och ”vacker”. Jag hade svarat henne, helt i överensstämmelse med mina känslor, att vackrare än vad hon var, kunde ingen bli, och så hade hon omfamnat mig och kysst mig på pannan.

Hur min berusning kamouflerades för min mor är mig en gåta, men Mathilda, som hade påtagit sig denna allt annat än lätta uppgift, hade inte bara utverkat att mina besök hos Lotten inte stoppats, utan hon blev också en mångårig väninna till oss två barn. En födelsedag utan Mathilda blev framöver otänkbar.¹⁷

Det var också Mathilda som tog med henne för att se på ”lik i skyn”, en malmötisk sed, i varje fall i enklare kretsar, som innebar att man lade de döda till beskådan i ett rum som var tillgängligt från gatan. Liket låg smyckat i sin kista omgivet av levande ljus och gröna krukväxter med huvudet vilande i ett skum av himmelsblått tarlatan. Det blå symboliserade himlen och förhoppningen var att den döde nu befann sig där uppe i skyn. Av memoarerna framgår det att det var ett populärt nöje bland skolbarnen att gå och titta på ”lik i skyn”.¹⁸

I memoarerna berättar Asta Nielsen också om en fin julklapp från Lotten till familjen som systrarna bråkade om vem som skulle få ärva. Även efter att familjen flyttat tillbaka till Köpenhamn kom det enligt Poul Malmkjærs biografi *Asta – Mennesket, myten och filmstjernen* då och då paket med avlagda kläder från Lotten, som kunde sys om till praktfulla klänningar till systrarna, något som väckte avund i omgivningen.¹⁹

Tyvär blev Lotten inte så långlivad. Av ”1904 års Dödbok för Caroli församling och dess Begravningsbok för år 1904” framgår att den ogifta sömmerskan Augusta Charlotta Carlsson, född 6/11 1864, adress Stora Humlegatan 11 (Carolus XIV), hade dött av cirrhosis hepatis (skrumplever) den 5/9 detta år, alltså ännu inte 40 år fyllda.²⁰

”Detektiva polisens Förteckning öfver Lösaktiga och prostituerade kvinnor”

Både Lotten och Mathilda finns med i ”Detektiva polisens Förteckning öfver Lösaktiga och prostituerade kvinnor jämte Alfabetiskt personregister 1874–1902” från Poliskammaren i Malmö.²¹ Denna förteckning var en del av det så kallade reglementeringssystemet, som syftade till att få kontroll över spridningen av könsjukdomar genom att registrera och låta läkare besiktiga de prostituerade. Det hade införts 1847 i Stockholm och kom inte att upphöra definitivt förrän 1919. I Malmö hade detta system införts 1874 och av det ovannämnda dokumentet framgår också att förteckningen gällde fram till den 1 mars 1908, då den reglementerade besiktningen upphörde.²²

I förteckningen finns kolumner för Namn och binamn, bostad, utseende, födelse: ort och tid, föräldrarnas namn och yrke, förutvarande sysselsättning och lefnadsomständigheter, besigtningar, intagen å kurhus, samt anmärkningar. Binamn var det öknamn som en del av de prostituerade hade. I Malmö fanns till exempel

Gula hönan, Sillen, Stickerskan, Husarhoran, Positivhalerskan och inte minst Skita pecka (Skitta-Pikka), vars utseende beskrivs som ”ful som stryk”. Andra öknamn hade med den geografiska härkomsten att göra. Lotten kallas för Trollhättan, eftersom hon var född i Gerdshems socken i nuvarande Trollhättans kommun. Hennes utseende beskrivs så här: Längd 1,61, bredt ansigte, blondt kortklippt hår, näsa något insvängd, blå ögon, haltar något å venstra benet.

Innan hon kom till Malmö hade hon jobbat på en herrgård och en fabrik i Mölndal. Här i Malmö-Lund hade hon haft flera olika jobb och även gått i syskola.

Mathilda står med under namnet Mathilda Carolina Stenström, med binamnet Öländningen eftersom hon var född i Böda på Öland den 16/12 1839. Om hennes utseende står det: till växten lång, långlaggd ansigte, rak näsa, blå ögon, svart hår, fördelaktigt utseende. Hon skrevs in i registret 1874, fjorton år före Lotten, och hade innan hon kom hit 1862 arbetat i Göteborg och Köpenhamn. De sägs också att hon ”förfördes vid 21 års ålder under vistandet i Göteborg. Hon befriades från besiktningar 1881. Hela uppslaget om Mathilda är överkorsat och med stor stil står det ”Gift”.

Flytten till förstaden

Efter cirka tre år på Humlegatan var det åter dags att bryta upp. Huset var fullt av fukt och svampar växte upp mellan golvbräderna. Både fadern och storasystemen hade problem med sin hälsa och därför valde man att flytta i april 1890. Den nya bostaden låg på Södra Förstadsgatan (Kaninen XV), där Triangelns köpcentrum nu breder ut sig.

Det är tydligt att den nya omgivningen inte föll Asta på läppen. Hon längtade tillbaka till Humlegatan:

”Jag sattes nu, då jag knappt fyllt åtta år, i en tredje skola, fick nya kamrater där och i huset, i vilket vår granne, en rå, försupen smed tyranniserade en kuschad fru och en 13-årig dotter, som kastade en brännande fullständigt obesvarad kärlek mot mig. På det hela taget förmådde allt det nya inte att fångsla mig, jag älskade den lilla Humlegatan med gräset mellan de kullriga stenarna, gården, som var gemensam för flera hus av olika storlekar och hade ett päronträd i mitten som föreföll mig så stort att jag aldrig senare har sett något liknande. Och gården till magasinen, där de blanka, bredbringade hästarna med stora, blonda manar stod och mumsade i tornistrarna, medan säckarna hissades ner från stora lucköppningar och staplades upp på vagnarna bakom dem, där allt luktade torrt och var vitt av mjöl. Och den stora inhägnade gräsmattan på magasinets gård, där vi härskade och bjöd in gatans andra barn till lek bland maskrosor och massor av röda, gyllene och grönaktiga ängssyror, vars stänglar vi sög saften ur som vi sedan spottade i varandras ansikten.

Fig. 7. Triangeln och Södra förstadsgatan sedd norrifrån. Asta Nielsen bodde i det fjärde huset från Triangeln räknat, till höger om den bortre spårvagnen. – Foto: från Malmö Museers fotosamlingar.

Här bodde vi på förstadens huvudgata med en spårvagn som skramlade förbi fönstren mitt i en stenöken utan något som lockade.”²³

Men här kom man bara att bo kvar till juli månad²⁴ för snart slog en bomb ner i familjen. Staten ville köpa upp marken där magasinen låg och riva dessa. Det innebar att alla som arbetade där, inklusive Aastas far, blev uppsagda. Något annat arbete gick inte att få, speciellt som han var utlänning, så familjen satte sitt hopp till att det skulle bli bättre om man flyttade tillbaka till Köpenhamn.

Tillbaka till Köpenhamn

Systrarna såg verkligen fram mot flytten: ”Vi barn var i sjunde himlen på grund av denna förändring, vi såg i tankarna en ändlös fortsättning på festdagarna från tidigare besök. Köpenhamn framstod för oss som inkarnationen av lycka och glada

solskensdagar, och inte minst utsikten till en oupphörlig samvaro med de älskade kusinerna Anna och Olga försatte oss i salig berusning.

Det skulle dock bli helt annorlunda. Inte nog med att far gick arbetslös i hela nio månader, hans sjukdom blossade upp med förnyad kraft, och när de få kronor vi ägde var förbrukade, kastades vi tillbaka i samma elände som före flytten till Malmö.”

De nya omgivningarna vid S:t Stefanskyrkan på Nørrebro beskrivs i dystra färger: ”Kyrkklockorna tycktes mig ha en nedstämd, vemodig klang i motsats till svenska kyrkans optimistiska klämtande... det var som om dessa här varslade om en ny trist liksom vuxen tid”.²⁵

Det skulle dock dyka upp en ljusglimt i mörkret som pekade fram mot den framtida karriären. Redan under tiden på Humlegatan hade Asta tillbringat långa stunder uppe på vinden, där hon hade klätt ut sig och pyntat sig framför en spegel. Hon hade också fastnat för en av de böcker hennes far nyligen ärvt: Henrik Ibsens *Brand*, där en scen med Agnes med sitt döda barns kläder hade gjort ett stort intryck. Hon och systemern hade också spelat små egenhändigt skrivna skådespel tillsammans med kusinen Anna när man träffades i hemmet efter flytten till Köpenhamn. Men hennes första medverkan på en riktig teater kom när hon var 12 år efter att hennes sånglärare uppmärksammat hennes vackra altröst. Han föreslog att hon skulle bli med i kören på Det Kongelige Teater och efter att ha genomgått ett prov fick hon debutera i barnkören i operan *Mefistofeles*. Något år senare fick hon, tack vare sin storasyster Johanne, möjlighet att se en föreställning på Dagmar-teatern, Ibsens *Fru Inger till Östråt*, som gjorde ett djupt intryck på henne. I *Den tiende muse* skriver hon om en insikt i samband med föreställningen: ”Jag ville bli skådespelerska. Jag visste nu att för mig fanns det bara en väg i världen: teatern.”²⁶

Skådespelerskan och filmstjärnan

När Asta Nielsen var arton år gammal bestämde hon sig för bege sig till Det Kongelige Teater i hopp om att förverkliga sina drömmar. Hon hade turen att träffa på den äldre skådespelaren Peter Jerndorff, som tog sig an henne och blev hennes första lärare. Enligt Malmkjærs biografi var det kanske också han som var far till hennes enda barn, dottern Jesta, som föddes i juli 1901. Namnet var helt unikt och kunde tolkas som en kombination av Jerndsorff och aSTA.²⁷

Året efter engagerades hon vid Dagmar-teatern, men 1905 bildade hon och andra skådespelare som var missnöjda med arbetsförhållandena där gruppen ”De åtta”, som kom att turnera i tre år, bland annat framträdde man i Oslo och Malmö. 1908 engagerades hon vid den nyöppnade Det Ny Teater, men inte heller här fick hon den typ av roller som hon ansåg sig förtjänt av. Hon fick förfrågan om hon ville göra film, men ville först inte befatta sig med denna genre. Den betraktades vid den här

Fig. 8. Det Ny Teater i Köpenhamn. – Foto: Bertil Lundahl.

tiden som ett billigt folknöje utan de konstnärliga kvaliteter som teatern hade. Men efter ett möte med Urban Gad, som också var anställd på Det Ny Teater, enades de två om att göra en film som Gad skulle skriva manus till.

Filmen *Avgrunden*, som spelades in under en vecka 1910 med Gad som regissör, kom att bli en stor succé. I den visade Asta Nielsens sin stora skådespelarbegåvning

Fig. 9. Asta Nielsen i filmen *Den sorte drøm* [Den svarta drömmen] från 1911, inspelad av Fotorama i Århus. I filmen spelar hon en cirkusryttarinna som uppvaktas av Valdemar Psilander (t.v.) och Gunnar Helsingreen (mitten). – Foto: Det Danske Filminstituts arkiv.

och att film kunde ha konstnärliga kvaliteter. ”Med Asta Nielsen börjar filmkonsten” skrev filmvetaren Ludwig Gesek i *Gestalter der Filmkunst*.²⁸ Efter framgången med *Avgrunden* följde en rad filmer i snabb takt som nästan alla hade Urban Gad som regissör och manusförfattare. De flesta gjordes för det tyska filmbolaget Bioscop, som paret Gad-Nielsen skrivit kontrakt på tio filmer med.

Snart flyttade de båda till Berlin och med undantag för krigsåren 1914–1918 kom Asta Nielsen att tillbringa det mesta tiden fram till 1937 i Tyskland. Här fanns en större marknad än i Danmark och här kom hon också att göra sig en förmögenhet

Fig. 10. Minnestavla över porten till Fasanenstrasse 69 i Berlin, där Asta Nielsen bodde 1931–1937. – Foto: Bertil Lundahl.

med för tiden astronomiska gager. Många vittnade om den hennes fantastiska förmåga att gå in i sina roller och gestalta dem på ett psykologiskt trovärdigt sätt. Den franske poeten Guillaume Apollinaire beskrev henne så här: ”Hon är den druckne mannens hägring och den ensammes dröm. När hatet lyser i Asta Niensens ögon knyter vi nävarna, och när hon slår upp ögonlocken är det stjärnorna som lyser”.²⁹ När nazisterna tagit makten i Tyskland erbjöds hon att göra film för dem, men för henne var det inte ett alternativ. Hon hade många judiska vänner och kände avsmak för det Tyskland som nu vuxit fram. I början av 1937 lämnade hon sin sjurumslägenhet på Fasanenstrasse 69 i Berlin och återvände till Danmark.

Tyvärr för Asta Nielsen levde Danmark upp till sin roll som Jantelagens födelseland då hon kom tillbaka. Hon hade redan 1920 ansökt om att få starta en biograf i hemlandet och kom att försöka ytterligare tolv gånger innan hon gav upp efter sista avslaget 1948. I stället skrev hon sina memoarer, vars titel *Den tiende muse* på danska blir dubbeltydig; den tiggande musan eftersom hon nästan uteslutande gjorde stumfilmer och den tionde musan, det vill säga filmen. I memoarerna är

Fig. 11. Asta Nielsen är en av dem som fått en stjärna på Boulevard der Stars nära Potsdamer Platz i Berlin. Till höger Lillebill Ledrup-Mellander från Malmö Kulturhistoriska Förening. – Foto: Bertil Lundahl.

Fig. 12. Asta Nielsens stjärna på Boulevard der Stars. – Foto: Bertil Lundahl.

hon förtegen om dottern Jesta, som hon skulle kunna skriva en bok ”omfångsrik som Bibeln om”, och sina dittillsvarande äktenskap: med regissören Urban Gad 1912–1914 och med den svenske löjtnanten i flottan Ferdinand ”Freddy” Wingårdh 1919–1923. Efter år av ensamhet gifte hon sig 1970 åttioåtta år gammal med den arton år yngre konsthandlaren Christian Theede. Med honom levde hon lycklig fram till sin död i maj 1972.

Noter

- ¹ Poul Malmkjær, *Asta – Mennesket, myten och filmstjernen*, s. 118–120.
- ² *Malmö Caroli BI:7 (1883–1888)*: 1883 års In- och Utflyttningslängd den 10/11.
- ³ Asta Nielsen, *Den tiende muse*, s. 15.
- ⁴ *Den tiende muse*, s. 58.
- ⁵ I ovannämnda In- och utflyttningslängden står (kvarteret) Erik Menved IV, vilket på A.U. Isbergs *Karta öfver Malmö Stad i forna och nuvarande dagar* från 1875 motsvarar Mårtensgatan 8.

- ⁶ *Den tiende muse*, s. 16.
- ⁷ I husförhörslängden för *Malmö Caroli AI:84 (1879–1887)* s. 41 är flytten från Mårtensgatan till Sankt Petri församling, dit Ostindiefarargatan hör, daterad den 5/10 1885. Den nya bostaden låg i kvarteret Tranan XIX.
- ⁸ *Den tiende muse*, s. 20.
- ⁹ ”Västra skolan 100 år: 1883–1983”, s. 4.
- ¹⁰ I 1886 års Utflyttningslängd för Malmö Sankt Petri BII:4 (1881–1894) står familjen som utflyttad från (kvarteret) Tranan XIX den 23/10, men i husförhörslängden för Malmö Caroli AI:118 (1886–1896), s. 126 under (kvarteret) Humle VIII står de som inflyttade den 3/11-86. I husförhörslängden för Malmö Caroli AI:118 (1886–1896), s. 449 under (kvarteret) Carolus XIV står de som inflyttade i Caroli den 7/11-86. Normalt registrerades in- och utflyttingarna inom en till två veckor från flytten.
- ¹¹ *Den tiende muse*, s. 21–22. I *Malmö stads Adresskalender 1888* (s. 53) finns en Clara Willman med bland lärarna på Vestra folk- och småskolan. I *Sveriges befolkning 1890* står hon som Villman, Klara Elvira, f. 1866 i Torna Hellestad. Bostadsadressen är Josefina, alltså kvarteret där skolan ligger. Samma stavning av hennes namn finns i husförhörslängden Malmö Sankt Petri AI:50 (1886–1890), s. 263 under (kvarteret) Josefina I, vilket är skolans adress.
- ¹² Vilken skola Asta Nielsen flyttade till har inte kunnat fastställas. Östra skolan i hörnet av Stora Kvarngatan och Norregatan låg nära hemmet men var en pojkskola. Östra småbarnsskolan in- till denna var endast för förskolebarn. I Östra Förstadsskolan vid Värnhem finns hon inte heller inskriven.
- ¹³ I husförhörslängden för Malmö Caroli AI:118 (1886–1896), s. 449 står att flytten från östra sidan av Humlegatan (kvarteret) Humle VIII till västra sidan (kvarteret) Carolus XIV ägde rum 1887. Vid flytt inom församlingen anges bara år, inte datum. Vid den här tiden hette gatans sträckning söder om Östergatan Stora Humlegatan (idag Humlegatan), medan sträckningen norr om Östergatan hette Lilla Humlegatan (idag Bagersgatan).
- ¹⁴ Fritiof Nilsson Piraten, *Bock i örtagård*, s. 15.
- ¹⁵ Åke Waldemar Larsson-Sven Rosborn, *Det försvunna Malmö*, s. 110.
- ¹⁶ Översättningarna från *Den tiende muse* är gjorda av artikelförfattaren med undantag av dessa första rader, som är tagna från *Minnenas Malmö: Ögonvittnen 1756–1909 i memoarlitteratur, dagböcker och resebrev*. Sydsvenska Dagbladets Årsbok 1974, s. 130. Kapitlet ”Barndom i Humlegatan” (s. 128–131) innehåller översatta brottstycken om Malmötiden från Asta Niensens *Den tiende muse*.
- ¹⁷ *Den tiende muse*, s. 26 ff.
- ¹⁸ *Den tiende muse*, s. 45–46.
- ¹⁹ *Den tiende muse*, s. 31. *Asta – Mennesket, myten och filmstjärnen*, s. 33–34.
- ²⁰ Malmö Caroli F:9 (1900–1904), s. 181.
- ²¹ Kriminalpolisen i Malmö DIV:1 (1874–1902). Mathilda står med som 8:e och Lotten som nr 152.
- ²² Uppgifterna om reglementeringssystemet är hämtade från Cindy Costéus, ”Kontroll genom lagstiftning: Vägen till den svenska prostitutionslagen”, s. 17–18, och Åsa Bolmstedt, ”Prostituerad, lösaktig – eller bara servitris?”.
- ²³ *Den tiende muse*, s. 43. Familjen står som inflyttad i Sankt Petri den 24/4 1890 (Malmö Sankt Petri BI:6), men utflyttad från Caroli (Malmö Caroli BI:8) först dagen efter. Skolan som hon gick i här var troligen Södra Förstadsskolan (Mon Bijou-skolan), men några uppgifter om eleverna där år 1890 finns inte. Skolan hade tidigare blandade klasser men blev flickskola 1889 i samband med att pojkskolan Pildammsskolan invigdes detta år.

²⁴ I 1890 års Utflyttningslängd för Sankt Petri församling (Malmö Sankt Petri BII:4) står familjen som utflyttad från (kvarteret) Kaninen XV till Danmark den 7 juli.

²⁵ *Den tiende muse*, s. 49–50.

²⁶ *Den tiende muse*, s. 35, 51–53 och 59.

²⁷ *Asta – Mennesket, myten och filmstjernen*, s. 46.

²⁸ Citatet hämtat från *Asta – Mennesket, myten och filmstjernen*, s. 69.

²⁹ Citatet hämtat från Gunila Ambjörnsson, *Äventyrerskor*, s. 156.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Malmö Stadsarkiv

”Detektiva polisens Förteckning öfver Lösaktiga och prostituerade kvinnor jämte Alfabetiskt personregister 1874–1902”. Kriminalpolisen i Malmö DIV:1 (1874–1902).

Inskriftningsbok för Westra skolan Vt 1880–1895 27/8

Kyrkoböcker för Malmö Caroli och Malmö Sankt Petri församlingar

Sveriges befolkning 1890

Kartmaterial

Karta öfver Malmö Stad i förna och nuvarande dagar utgifven af A.U. Isberg 1875. För kvarteren Erik Menved, Tranan, Humle och Carolus i Gamla staden.

Karta öfver Malmö. Stadsingenjörskontoret 1922. För kvarteret Kaninen.

Tryckta källor

Litteratur

Ambjörnsson, Gunila, *Äventyrerskor*. Bonnier Carlsen, Stockholm, 2001.

Bolmstedt, Åsa, ”Prostituerad, lösaktig – eller bara servitris?” (i: *Populär Historia* 2001:3, s. 6–9.) Tillgänglig på internet.

Costéus, Cindy, ”Kontroll genom lagstiftning: Vägen till den svenska prostitutionslagen”. Examensarbete i Kriminologi, Malmö högskola, 2010. Tillgänglig på internet.

Gustafson, Ragnar (red.), ”Minnenas Malmö: Ögonvittnen 1756–1909 i memoarlitteratur, dagböcker och resebrev.” (i: *Sydsvenska Dagbladets Årsbok 1974*.)

Larsson, Åke Waldemar-Rosborn, Sven, *Det försvunna Malmö*. Studio F, Lund, 1988.

Malmkjær, Poul, *Asta – Mennesket, myten och filmstjernen*. P. Haase & Søns Forlag, Holstebro, 2000.

Malmö stads Adresskalender 1888.

Nielsen, Asta, *Den tiende muse*. Gyldendal, Köpenhamn, 1966. Boken utkom 1945/46 första gången i två band med undertitlarna: *Vejen till Filmen och Filmen*.

Nilsson Piraten, Fritiof, *Bock i örtagård*. Atlantis, Stockholm, 1991.

”Västra skolan 100 år: 1883–1983”. Småttryck (Malmö stadsbibliotek).